

Jan Coenders van Idsinga, een Friese jonker op de Waalborg in Roderwolde

Inleiding

In de tweede helft van de achttiende eeuw is de lokale geschiedenis van Roderwolde sterk beïnvloed door een aantal leden van de van oorsprong Friese familie van Idsinga. Vooral de aanwezigheid van Jan Coenders van Idsinga heeft zijn sporen achtergelaten in de kleine agrarische gemeenschap. Zijn leven op de Waalborg in Roderwolde wordt gekenmerkt door een grote geldingsdrang, chronisch geldgebrek en een zwakke gezondheid. Hij kwam hierdoor regelmatig in conflict met de mensen uit zijn directe omgeving. Bij verschillende kwesties daagde hij zijn tegenstanders uit voor het gerecht. Dankzij talloze juridische procedures zijn veel van zijn brieven en juridische stukken in de Archiven van Friesland en Drenthe bewaard gebleven. Deze geven ons een interessant inzicht in de familiegeschiedenis van de van Idsinga's, de samenleving van Roderwolde en de sociale netwerken in Friesland en Drenthe aan het einde van de achttiende eeuw.¹

1. Familiegeschiedenis

In de *Groninger Courant* van de maanden augustus en september 1773 verscheen een viertal advertenties, waarin de erfgenamen van Rinze Pieters Rieukema de publieke verkoop aankondigden van drie boerenplaatsen te Roderwolde. Hieronder hoorde onder meer het huis de Waalborg "een heerenbehuisinge met diverse kamers, grachten, singels en landerijen". De huizen en de bijbehorende landerijen werden gekocht door Jan Coenders van Idsinga, kapitein terzee onder het College ter Admiraliteit van Friesland.

Jan Coenders stamde uit een aanzienlijk Fries geslacht en hoorde door zijn afkomst tot de maatschappelijke bovenlaag van Friesland. De familie kende in het verleden veel zeevaarders. De vader van Jan

Coenders, Harmen Adolf van Idsinga, was rentmeester van de Domeinen van Friesland. Harmen Adolf trouwde in 1730 in Stiens met Geertruit Kuper. Dit echtpaar kreeg in de loop der jaren 12 kinderen waarvan er zes jong gestorven zijn. Van de meeste kinderen Van Idsinga is het geboortjaar onbekend. Jan Coenders is waarschijnlijk tussen 1736 en 1740 geboren. Mogelijk was zijn zuster Aurelia een paar jaar ouder. Een oudere broer, Daniel Wybrandus, was ook zeeman, maar leed aan 'innocentie'. Hij werd door het Hof van Justitie opgesloten in een inrichting in Delft.

Geleidelijk vestigden zich meerdere leden van dit gezin in Roderwolde en omgeving.² De oudste dochter Johanna Aurelia van Idsinga streek in 1755 als eerste van de familie neer in een boerderij op Sandebuur. Zij was in 1755 getrouwd met Hendrik Westenbrink, zoon uit het eerste huwelijk van Albert Westenbrink van Steenberg en Annechien Datema van Sandebuur. Haar moeder Geertruit heeft de laatste jaren van haar leven doorgebracht bij Aurelia op Sandebuur, waar zij in 1766 op 51-jarige leeftijd overleed.

Romantische impressie van de Voorste weg ter hoogte van de kerk.
Omslag van *Op de Roderwolder Helikon* van H.J. Prakke, 1987.

In oktober 1760 schreef de jonge Jan Coenders aan zijn neef, Julius Matthijs van Beyma thoe Kingma, secretaris van de Admiraliteit te Harlingen, dat hij voornemens is om spoedig naar zee te vertrekken.³ Hij verzoekt zijn neef dringend om een voorschot van 150 carolus guldens om een reis van ongeveer zes maanden te kunnen maken.

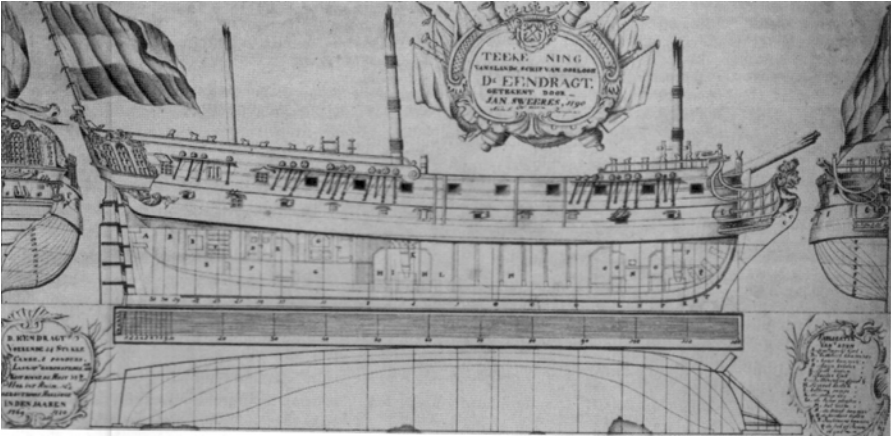
Het duurde tot 1762 voor hij met de "*Prins Willem*" onder kapitein Linklaen naar zee kon vertrekken.⁴ De tijden waren uitermate slecht voor de Friese scheepvaart. Tractementen werden te laat of geheel niet uitbetaald en de leefomstandigheden aan boord waren abominabel. Toen Jan Coenders na de dood van zijn moeder in 1766 enige tijd bij zijn zuster Aurelia op Sandebuurt verblijf, stuurde hij zijn neef in Harlingen de volgende hartekreet: "Hadde ik nu mijn moeder overleden is het schoenlappen geleerd in plaats van terzee te varen, dan hadde ik broot gehad om te leven, maar nu moet ik als een offisier mijn fatsoen houden en ik hebbe geen broot om van te leven. (-) Een jaar op zee en twee jaar an de wal daar kan geen mens van leven."

Toen in 1773 de Waalborg in Roderwolde te koop werd aangeboden, had Jan Coenders van Idsinga blijkbaar besloten de zee te verlaten in de hoop op een beter leven aan de wal. Deze keuze is hem uiteindelijk fataal geworden. Eenmaal gevestigd als boer verliepen de zaken bijzonder slecht. Zijn veestapel werd in 1775 getroffen door een runderziekte, waardoor alle koeien stierven. Financieel zat hij aan de grond mede door achterstallige gages van de Admiraliteit. Toch wenste hij op korte termijn meer gras- en hooiland te kopen om zijn bedrijf uit te breiden. Opnieuw wendde hij zich tot zijn neef in Friesland met de smeebede hem duizend gulden te lenen tegen een rente van drie procent. Zwaar getroffen door alle tegenslagen schreef hij: "terwijl den Keyser van Marokko den Staat den oorlog heeft gedeclareerd, 't zoude mijn drie maal liever zijn de *Marie-Louise* te kommanderen dan de heele heerlijkheid Waalborg".⁵

Nog eenmaal werd hem de kans geboden terug te gaan naar zee. In 1777-1778 werd hij benoemd tot kapitein van het fregat *de Eendracht*,

een groot oorlogsschip gebouwd door Lodewijk van Gent op de Admiraliteitswerf te Harlingen. Het schip vertrok naar de Middellandse zee om koopvaarders te escorteren en voegde zich daar bij een nieuw eskader oorlogsschepen.⁶

Tekening van het fregat *De Eendracht* door Jan Sweerus, 1790.
In: L. Kamminga (1973).

Behalve Aurelia en moeder Geertruit heeft ook de jongste broer van Jan Coenders van Idsinga, Albert Willem Anthonie Frederick, een flink aantal jaren in Roderwolde doorgebracht. Uit correspondentie met de al eerder genoemde neef blijkt dat Albert van Idsinga een groot gedeelte van zijn leven in Oost-Indië had doorgebracht⁷. Hij schreef in 1786 vanuit Batavia dat hij in juli benoemd was tot Commissaris van de Bank Courant en Leening aldaar "hetgeen een redelijk postje is om als een jonkman te kunnen leven, egter niet veel overhouden." Daar hij reeds de helft van zijn leven in Indië had doorgebracht wenste hij graag te repatriëren. Hij gaf met het schip *'t Zeepaard* een ontvangstbewijs mee voor zijn neef zodat deze bij het Oost-Indisch huis in Amsterdam een kistje thee op kon halen als beloning voor gevraagde diensten.

Waarschijnlijk is Albert van Idsinga, gedwongen door de politieke omwenteling in de jaren negentig, naar Nederland gekomen. De eerste tijd logeerde hij bij zijn broer op de Waalborg. Uit het testament van Jan Coenders blijkt dat Albert een grote hoeveelheid luxe artikelen en wijnen uit Indië had meegebracht en bij zijn broer in bewaring had gegeven.⁸ Een uitgelezen selectie van Madera, Kaapse wijn, oude Malaga, witte Arack en Japanse soja met een totale waarde van f 991. Verder gouden sieraden met diamanten, zilvergoed, fraaie "chitzen" en geborduurde zijden stoffen, tafelserviezen en drie dwarsfluiten. Maar ook de zaken van Albert volgden tijdens zijn jaren in Roderwolde een neerwaartse lijn.

In 1814 ontving de Gouverneur van Drenthe een verzoek ter bekoming van een pensioen wegens "pecuniële en huiselijke omstandigheden" van de heer Albert W.A.F. van Idsinga. In het bijgevoegde advies wordt vermeld dat na zijn retour in het vaderland "t geen door gebeurtenissen van de tijd vervroegd is, de Hr. van Idsinga eerst bij wijlen deszelves broeder heeft ingewoond, en zich daarna zelve een kleine huishouding aangeschaft, welke bekrompen genoeg is gaande gehouden, terwijl hij zich thans in zeer benauwde omstandigheden bevind, zonder dezelve echter door zijn gedrag of levenswijze te hebben geprovoceerd".⁹ Zijn verzoek werd ingewilligd en Albert van Idsinga ontving hierna een lijfrente van bijna 1800 gulden.

Aan het einde van de achttiende eeuw verscheen neef Harmen Adolf van Idsinga met zijn vrouw Johanna van Hummel en hun drie kinderen een korte periode in Roderwolde.¹⁰ Zij namen hun intrek op Woldzigt, eigendom van hun oom Jan Coenders. De tweede zoon van dit echtpaar, ook een Albert Willem Antonie Frederik, deed in 1811 belijdenis in de kerk van Roderwolde en huwde met Geertje Ypey. Het echtpaar vertrok naar Nietap waar ze beiden in 1828 overleden.

2. De jaren op de Waalborg

Jan Coenders van Idsinga bleef zijn hele leven vrijgezel. Tijdens de jaren op de Waalborg werd hij verzorgd door zijn huishoudster Aaltje Clasens Buzema uit Peize. In zijn testament wees hij Aaltje aan als zijn universele erfgename, dus het vermoeden dat zij meer was dan huishoudster zal niet ongegrond zijn geweest. Hij was actief in het plaatselijke leven, was dijkrichter van Roderwolde, afgevaardigde naar de Landdag en ette van Noordenveld. Van 1792 tot 1795 was hij bovendien de laatste rentmeester van Dickninge.¹¹

Jan Coenders van Idsinga voerde op de Waalborg een staat die slecht paste bij zijn reële financiële situatie. In mei 1777 kreeg hij van de Heer Secretaris Ellents de rekening gepresenteerd van gemaakte schulden voor een totaal bedrag van f 2022,- waarbij inbegrepen een "oxhoofd muschadelle en een anker rode wijn, liqueuren en drie en een halve pond chocolade".¹² Hij verbouwde in 1784 de Waalborg tot zijn huidige staat en verfraaide het interieur met o.a. behangsels uit Groningen¹³. Leverancier Lambertus van Giffen uit Groningen deed vergeefse moeite om de resterende boekschulden ter waarde van honderd gulden te innen. Uit de lijst van crediteuren opgemaakt na het overlijden van van Idsinga blijkt dat de rekening nooit is betaald.

Vanaf zijn komst in Roderwolde heeft van Idsinga veel geld en energie gestopt in de uitbreiding van zijn bezit. Hij kocht en verkocht in snel tempo huizen en landerijen en deed zaken met bekende mensen uit de omgeving zoals Coenraad Ellents van Mensinge, Winsingh uit Roden en de Lille van Nienoord. In het Drents Archief getuigen talloze dossiers van de conflicten en schermutselingen met zijn zakenpartners.¹⁴ Uit belastingregisters blijkt duidelijk hoeveel huizen en landerijen van Idsinga vanaf 1780 in korte tijd kocht en verkocht¹⁵. In Roderwolde onder meer het huis Woldzigt van Hendrik Lunsingh voor f 15.000. In de *Groninger Courant* van september 1780 bood hij Woldzigt te huur aan met de volgende advertentie:

”Kapitein Idsinga te Rowolde presenteert te verhuren in mei 1781 te aanvaarden een grote boerenplaatse met een Vriessche schuur, stalling voor 24 beesten en 28 paarden, waaronder wordt gebruikt 25 mudde roggeland, 14 grazen weideland of bouw, allen bedijkt onder de molen¹⁶, 40 grazen hooyland. Nog een fraai herenhuis met behangen kamers, hoven kleezolders, regenbak en verder commoditeiten, alles gelegen te Roderwolde, dicht bij de kerk en school en reidweg, voorzien met fraaie cingels enz.”

De Waalborg
omstreeks 1930 op
een Ansicht gestuurd
door familie Meint
van der Schans aan
mevr. E.J.
Groenman-Gratama.

Na de terugkomst van broer Albert uit Oost-Indië kochten zij samen de boerderij op Sandebuurt van de erven van hun zuster Aurelia en lieten de plaats grondig verbouwen.¹⁷ Het benodigde geld werd voor het grootste gedeelte geleend en werd belast met een jaarlijkse rente van ongeveer achtennegentig gulden. Albert van Idsinga vestigde zich in deze boerderij en verkocht zijn helft in 1804 voor f 700 gulden aan zijn broer Jan, zonder hier ooit voor betaald te krijgen.¹⁸ Deze transacties zijn typerend voor de manier van zaken doen van de beide broers. Tegen het einde van zijn leven richtte hij een verzoek aan de Heer P. Hofstede, landdrost van Drenthe, om boeldag te mogen houden: ”Daar ik solang gesukkeld hebbe en overal niet meer bij kan wesen, zo was ik

voornemens om de boerderij wat te verkleinen en boelgoed te houden”.¹⁹ In 1803 begon een enorme uitverkoop van een gedeelte van zijn bezit en in 1804 gingen onder meer een keuterij, 10 akkers, 18 grazen en 19 mudden hooiland in Roderwolde over in andere handen. Uit de inventaris van de boedel, opgemaakt na zijn dood in 1809, blijkt dat hij ondanks eerdere verkopen nog steeds eigenaar was van de huizen Woldzigt en de Waalborg, vier keuterijen, ongeveer 200 grazen hooi-, bouw- en weideland, enige graven in de kerk en op het kerkhof van Roderwolde, twee schipsloten en scheepjes met het recht van scheepvaart van Roderwolde naar Groningen, een vol slag en een ½ slag²⁰ in het Haarveen, een stukje veen op het Peizer veen, een ¼ waar in de marke van Roden, en een gestoelte voor acht personen in de kerk.²¹

Ondanks al dit bezit werd Aaltje Clasens Buzema, de universeel erfgename, na zijn dood geconfronteerd met een schuldenlast van ruim f 46.000. De grootste crediteur was Johan van Idsinga, een neef te Leeuwarden. Hij had een vordering op de nalatenschap van f 34.512! Het kostte executeur- testamentair J.W. Kymmell enkele reizen naar Leeuwarden om met hem tot overeenstemming te komen. Na aftrek van de opbrengsten van de verkoop van alle vaste en tilbare goederen bleef er nog een schuld over van f 17.567.

Aaltje weigerde daarom de erfenis te aanvaarden en werd door de familie afgekocht voor driehonderd gulden.

Hoeksteen in de westelijke muur gelegd bij de grote verbouwing van de Waalborg in 1784 met de inscriptie:
”Hiervan heeft de eerste steen gelegd A.K.B. 1784”
(copyright Prov. Museum van Drenthe)

3. Jan Coenders van Idsinga in gevecht met zijn zuster Aurelia

Twisten over eigen en andermans bezit hoorden tot de dagelijkse bezigheden van Jan Coenders van Idsinga en van vele van zijn tijdgenoten. Ook de eigen familie bleef hier niet voor gespaard.

Johanna Aurelia van Idsinga en haar man Hendrik Westenbrink woonden op de boerderij nr. 9 volgens de nummering van H. Doedens in zijn boek *'t Volk van 't Samber*. Dit was toendertijd de tweede boerderij gezien vanuit het westen. Deze boerderij was oorspronkelijk eigendom van Jacob Datema, de grootvader van Hendrik. Jacob Datema woonde zelf op de westelijke buurboerderij (nr. 7) en verhuurde de andere aan meijers. Na het huwelijk van zijn dochter Annechien Datema met Albert Westenbrink vestigde het jonge paar zich op nr. 9. Hendrik Westenbrink, het oudste kind uit het eerste huwelijk, volgde zijn vader op en kwam hier met Aurelia van Idsinga te wonen. Na de dood van Aurelia werd de boerderij in 1804 gekocht door Jan Coenders van Idsinga. Zijn achterneef Albert W.A.F. van Idsinga is korte tijd mede-eigenaar geweest en heeft hier omstreeks 1811 ingewoond bij Egbert Brouwer uit de Wijk.

In 1786 werd bij het Rode Hert in Roderwolde, de herberg van Jacob Datema (een achterneef van de hierboven genoemde Jacob Datema van Sandebuurt) op last van de schulte een getuigenverhoor gehouden, aangevraagd door Aurelia van Westenbrink. Zij had op de Goorsprake in Roden een klacht ingediend tegen haar broer Jan Coenders van Idsinga, omdat hij haar bij de eventuele verkoop van een stuk land het erbij horende recht van uitweg over het aangrenzende Oosterland verbood. De oorsprong van dit conflict dateerde al uit 1771 toen Jan Roelfs en Hendrik Westenbrink elkaar in de haren vlogen over het al dan niet goedgekeurde recht van overpad van de Dressen over het Oosterland. De Dressen was een klein perceeltje van ca. 3 grazen,

gelegen in een veel groter stuk land, waarvan oorspronkelijk Jacob Datema van Sandebuurt de eigenaar was en dat door vererving in handen was gekomen van Hendrik en Aurelia Westenbrink.²² Het aan de zuidkant grenzende Oosterland hoorde toe aan Jan Roelfs uit de Hoek (de leegstaande boerderij in de Hoek). In een notitie in één van de documenten wordt opgemerkt dat er al direct na de verkoop aan van Idsinga "disputen op voor gevallen zijn" tussen de belanghebbenden. De getuigen verklaarden dat men vóór de aanleg van de Onlandse Dijk verschillende mogelijkheden had om het hooi af te voeren: langs de boerderij van Roelfs, of met bootjes naar het noorden over de Matsloot, maar ook wel over de Onlandse Wijk via de Overvaart (nabij het huis de Vlint bij hoogspanningsmast 11) naar de Roderwolderdijk. Kortom, men koos meestal de makkelijkste oplossing al naar gelang de actuele situatie en de weersgesteldheid. Geert Bouwes, de vorige bewoner van Roelfs' plaats, vertelde dat omstreeks 1718 en 1719, toen er een zeer hoge watervloed was in Roderwolde en omstreken, hij en zijn vader bij Jacob Datema werkten. Wegens zijn hoge leeftijd (70 jaar) kon hij zich helaas niet alle details meer herinneren. Wel wist hij nog te vertellen dat Westenbrink voor zijn recht van overpad aan Roelfs "crammen en ijserwerk hebbende gestuurt om het hek te sluiten en verklaart er nogh bij als door Nienoorts lant na de Overvaart menden,

Het Rode Hert voor de afbraak van de oude schuur. (foto M. Lacrois)

dan een broot of 1 stuver van moesten geven, als er door wilden also de onlants dijk doen niet kunde gebruikt worden.” Door het proces-verbaal van dit getuigengehoor is het mogelijk veel lokale bijzonderheden te achterhalen. Omstreeks 1770, het precieze jaartal is onbekend, staken enige eigenaren met bezittingen in het Onland de koppen bij elkaar om te overleggen over de aanleg van een nieuwe dijk. Ze kwamen bijéén in het Rode Hert om te onderzoeken op welke ”bequame wijze” men een geschikte uitweg voor hun landen zou kunnen vinden. Alle belanghebbenden waren aanwezig, behalve Albert Westenbrink van Sandebuur. Hij weigerde ”ronduyt iets tot het maken van de dijk ent leggen van een brugge te willen contribueren.” Tijdens de vergadering besloot de aanwezige schulte om naar Sandebuur te gaan en te proberen Westenbrink alsnog over de streep te trekken. Maar Albert hield voet bij stuk ”zeggende nooyt of in eeuwigheid uyt zijn onland deeze dijk te willen passeeren.” Albert Westenbrink besepte toen niet dat door zijn ”nooit of te nimmer” zijn schoondochter Aurelia enkele jaren later in aanvaring zou komen met haar broer Jan Coenders van Idsinga.

De Onlandse Dijk werd overigens ook zonder de medewerking van Westenbrink wel aangelegd. De totale lengte bedroeg 6 à 700 roeden en werd met ”grote moeyte en kosten in de tegenwoordige staat gebragt.” Men kwam overeen om de kosten voor het onderhoud van de dijk en van de brug tussen de Roderwolder Dijk en de Onlandse Dijk gezamenlijk te dragen in verhouding met het aangrenzende bezit. De Onlandse Dijk werd aangelegd daar waar de meeste percelen van oudsher al hun uitweg hadden.

Hendrik Westenbrink verkocht het land in kwestie in 1780 voor 1100 gulden aan Jan Coenders van Idsinga. Ook al had Albert Westenbrink toendertijd pertinent geweigerd om mee te betalen aan het onderhoud van de Onlandse Dijk, toch mocht van Idsinga zonder enig beletsel zijn hooi afvoeren over de Dijk, mits hij de brug onderhield evenals de

batten over de Onlandse Wijk. Naar het zuiden toe over het Oosterland van Roelfs was al eerder de uitweg tegen een kleine vergoeding toegestaan. De situatie veranderde drastisch toen van Idsinga het perceel van 27 grazen inclusief de Dressen in 1786 terugverkochte aan Westenbrink. Hij was ondertussen ook eigenaar geworden van het Oosterland en probeerde zijn zuster in zo'n positie te dwingen dat zij haar land in de toekomst alleen aan hem zou kunnen verkopen.

Op 30 maart 1786 vergaderden de eigenaren van percelen grond in het Onland in de herberg van Jacob Datema om over de kwestie tussen broer en zuster te spreken. Aurelia was sinds korte tijd weduwe en behartigde de zaken van haar overleden man. De aanwezigen gaven haar het recht om van de Onlandse Dijk gebruik te maken, mits zij een brugje aan de westzijde, grenzend aan de Dressen, zou onderhouden. Van Idsinga was de enige op deze vergadering die haar dit recht betwistte. De andere aanwezigen vroegen zich af wat daar nu werkelijk speelde. Jan Datema, de buurman van Aurelia, verklaarde dat "als Aurelia 't lant in eigendom selfs hielt, 't dan goet waar, maar als 't bij stuckjes verkoft wierde, de Captain 't niet wilde lijde." Een ander wist zich te herinneren dat van Idsinga had gezegd dat wanneer Aurelia "het lant an dees en geene verkofte, haar niet over de batten wilde hebben." Op deze manier had Westenbrinks land geen uitweg naar het noorden noch naar het zuiden en zou de waarde aanzienlijk dalen. Kinderachtig gekibbel dus tussen broer en zus.

Op 5 april 1786 werd in Roden de Noordenveldse Goorsprake gehouden, waar Aurelia de klacht indiende tegen haar broer "ter oorzaak na minnelijke en geregtelijke instantien verweigerde den uitweg van klagersche 27 gr." Van Idsinga bood haar aan de uitweg te gebruiken zolang zij het land zelf in eigendom behield, maar verbood haar dit recht met het land te verkopen. Aurelia nam hier geen genoegen mee en brengt haar klacht voor de Etstoel.

Voordien werden alle getuigen van beide partijen gehoord op het Rogt in Roderwolde op 1 mei en het Contra-rogt op 26 mei ten huize van

schulte Aling in Roden. De zaak kwam voor tijdens de Lotting gehouden op 13 juni 1786 te Assen. De uitspraak werd op 29 juli door schulte Aling aan Jan Coenders van Idsinga overhandigd op de Waalborg te Roderwolde: "Ingevolge vorenstaande commissie en autorisatie hebben wij onderschrevenen de respectieve parthijen voor ons doen compareren, welke ten onzen overstaan met elkanderen zijn geaccordeert dat de gerequireerde (de gedaagde Jan Coenders) aan impetrante (de eiseres Aurelia) zal opschieten (lossen) de penningen tot aflosing van hare en hare's kindsschulden. Benodigd, na drie of drie een vierde, 3 $\frac{1}{4}$ procent, en impetrante daarvoor een obligatie informen na landregte met stok en zegel bevestigd aan gerequireerde passeren, onverkort een ieder zijn praetense regt. Assen, 30 juni 1786." Het is merkwaardig dat over de zaak zelf geen woord terugkomt in het vonnis. Mogelijk was dit al onderling tussen broer en zuster geregeld. Blijkbaar moest er ook nog een oude familiekwestie over de betaling van haar kindsdeel worden rechtgezet.

De oude boerderij van Van Zanten op Sandebuurt waar Aurelia en Hendrik Westenbrink gedurende twee jaren een gevangene in bewaring hielden.

4. Het mysterie van de 'dikke deur'

Over de boerderij waarin Aurelia met haar familie woonde, doet een mooi verhaal de ronde. Henk Doedens schrijft hierover: "Bijna zeker is dat de boerderij heel vroeger een relatie had met de Cisterciëncerkloosterorde van de abdij in Aduard. (-) Bij herbouw en opgravingen van en bij het pand Sandebuurt 9 zijn diverse restanten uit de oude kloosterperiode gevonden. In 1956 brandde de boerderij af en bij herbouw vond men me name in de funderingen van het oude pand vele 'kloostermoppen'. Ook had de boerderij binnenshuis al sinds mensenheugenis een 'vreemde' deur. De hoogte van deze van hout gemaakte deur was ongeveer 1.70. m. en de dikte ongeveer 10 cm. In de deur bevond zich een langwerpige luik. Bij het zien van de deur was je eerste gedachte: een gevangenisdeur?".²³

Deze deur is inderdaad korte tijd een gevangenisdeur geweest. Dit blijkt onder meer uit een brief van de heer A. Stachouwer van enkele jaren geleden. De familie Stachouwer was eigenaar van het eiland Schiermonnikoog. Leden van deze vooraanstaande Groninger familie woonden o.a. op de borg Verhildersum in Leens. Hij schreef:

"Aan het einde van de 18^e eeuw was de enige hoop voor het voortbestaan van de Nederlandse Stachouwers gevestigd op Coppen Lambert Stachouwer (1726-1802). Coppen Lambert heeft het in zijn leven niet gemakkelijk gehad, een dieptepunt was zonder twijfel zijn ongelukkig verblijf op een boerderij te Sandebuurt. Coppen was daar gevangen gezet door zijn halfzuster en zwager uit Groningen. Zijn vermogen werd onder hun beheer gesteld. Nadat het hem in juli 1783 was gelukt te ontsnappen naar de Groninger Ommelanden werd Coppen door soldaten en huurlingen achtervolgd tot aan de poorten van de stad Dokkum waarheen hij met zijn vrouw een toevlucht had gezocht. Van daaruit moest hij zijn persoonlijke en financiële vrijheid bevechten. Gekerkerd voor twee jaren op de hier afgebeelde boerderij

heeft Coppen waarschijnlijk niet ten volle van de, nu nog steeds, prachtige omgeving van Sandebuurt kunnen genieten.”

We kunnen ons nu nauwelijks voorstellen dat op dat vredige 18^e eeuwse Sandebuurt zulke drama's hebben plaatsgevonden. Waarom Coppen L. Stachouwer bij Hendrik Westenbrink in gevangenschap werd gehouden is voorlopig nog onbekend. Mogelijk was dit het gevolg van een gerechtelijk vonnis naar aanleiding van een proces voor de krijgsraad van het garnizoen te Groningen. Opvallend is ook dat een andere illustere inwoner van Roderwolde, professor Jacobus de Rhoer²⁴, een rol heeft gespeeld in het leven van de gevangene: hij trad als getuige op tijdens zijn proces en gaf een ontlastende verklaring aangaande Coppens gezondheid.

De boerderij van Hendrik Westenbrink is echter geen eigendom geweest van het Aduarder klooster. De geschiedenis van het huis is tot in de 16^e eeuw te volgen, daarin wordt nooit enige melding gemaakt van banden met Aduard.

5. Het proces tussen Jan Coenders van Idsinga en de burens van Peize

Van Idsinga zal in de gemeenschap van Roderwolde niet de reputatie van een gemakkelijke man hebben gehad. Zo leidde een ernstig conflict met de burens van Peize naar aanleiding van illegaal vissen tot scheldkanonnades en vechtpartijen op het Peizerdiep.²⁵

Van Idsinga had zich het visrecht in het Peizerdiep toebedacht op grond van zijn aankoop van het huis Woldzigt in Roderwolde in 1781. Van Idsinga kon aan de hand van oude koopacten aantonen dat bij het bezit van Woldzigt onder meer een vierde van een waardeel in de marke van Peize hoorde. Titus van Ewsum, in 1663 eigenaar geworden van Woldzigt, kocht in 1668 een klein reepje veen in het Woltsche slag aan de westkant van Peize van Jans Schuiring en zijn vrouw. Het huis

Woldzigt en de daarbij behorende bezittingen kwamen vervolgens in 1681 in handen van Ida de Mepsche en werden nadien verkocht aan Schelto Fontein. Het huis werd in 1771 verkocht aan Hendrik Lunsingh en zijn vrouw Dina Boomgaarden die tien jaar in Roderwolde bleven. Dus toen van Idsinga in 1781 het huis en de landerijen kocht, hoorde daar nog altijd dat kleine stukje grond in de marke van Peize bij.

Op grond van dit eigendom dacht van Idsinga, evenals alle gerechtigden in de marke van Peize, aanspraak te kunnen maken op het visrecht in het Peizerdiep. Hij stuurde een officieel verzoek met de oude overdrachtsacten van Woldzigt naar de schulte van Peize. Schulte Willinge liet zich door deze stukken echter niet imponeren, ook niet bij een tweede poging, en antwoordde "niet van sins te zijn zig met de oude papieren van de aanvrager te bemoeien of deselve na te willen zien."

Van Idsinga had echter zijn zinnen gezet om dit recht goedschiks of kwaadschiks te krijgen. Hij liet per kerkensprake van de kansels van de kerken van Roden, Roderwolde en Peize afkondigen dat hij op grond van zijn aandeel in de Peizer marke van plan was om in het Peizerdiep te gaan vissen. Niemand reageerde op deze afkondiging dus van Idsinga nam opnieuw contact op met schulte Willinge van Peize. Deze liet zich niet overhalen en bleef bij zijn weigering.

Het conflict werd bepaald grimmig toen van Idsinga zijn mensen opdracht gaf de netten in het Peizerdiep uit te zetten met de hierboven beschreven gevolgen. Willinge omschreef zijn kant van het verhaal als volgt: "Certificere ik, onderschreven Schultes onder mijn ambtseed, dat de Heer Rentmeester van Idzinga in gepasseerde najaar na bekomen admissie tot de jagt, van mij heeft begeerd registratie, teneinde de visscherie in het Peizerdiep te exerceren, op vertoninge van eenige oude brieven. Hetgeen heb moeten van de hand wijzen, omdat zeer wel wistte, dat de vorige besitters van zijn Edele plaatze als de Heer Fontein oft Lunsingh nooit eenige visscherie in de wateren van de Peijser markte hadden ondernomen. Waarover de Heer van Idzinga in toorn

uitvarende, onder anderen zeide: ik sal het (wel) doen. Verders dat dezelve in de maant Februari van dit jaar aan mijn huis door de knegt heeft laten zeggen, dat de netten in het Peyzerdiep hadden staande. Op een tijd dat ik met ses eigenerfden eenige saaken verrigtede, welke eigenerfden, om haar regt te mainteneren, aanstonds aan twee schippers en een arbeider hebben geloofd (opgedragen) voorschreven netten op te halen, hetwelk ook geschiet is...”. Dat dit niet al te zachtzinnig gebeurde, zal niemand verwonderen.

Het conflict werd nog op de goorsprake in Eelde kort besproken maar kreeg daar verder geen vervolg. Van Idsinga had dus nog steeds niet zijn zo felbegeerde visrecht. Daarom wendde hij zich in 1794 met een Request tot de Drost van Drenthe om een rocht te houden. De Drost

De herberg van Albert Luinge in Peize na de restauratie (copyright Bureau Monumentenzorg Drenthe)

keurde zijn verzoek goed en zo werd onder leiding van schulte Kymmell van Roden op 25 april 1794 in de herberg van Jacob Datema te Roderwolde, "bij klimmende zonne" een landrechtelijk gerecht gehouden.

De burens van Peize waren ontevreden over de gang van zaken en dienden onmiddellijk een protest in. Ze eisten diskwalificatie van het gerecht en van de keurnoten wegens incompetentie en partijdigheid. Hun verzoek om een Contra-Rogt werd door de Drost goedgekeurd en zo troffen beide partijen elkaar opnieuw een week later op 7 juni bij Allert Luinge, herbergier te Peize.

Het visrecht in het Peizerdiep was een vrij gecompliceerde kwestie omdat eerst onderscheiden moest worden over welk gedeelte van het diep men precies sprak. Het was een normale gang van zaken dat het onderhoud werd gepleegd door de inwoners van de beide aangrenzende marken, Roden en Peize, en dat door de gezamenlijke inwoners in het Diep gevist mocht worden.

De burens van Peize hadden papieren meegenomen om hun verhaal te onderbouwen. Verschillende getuigen bevestigden dat de vroegere eigenaren van Woldzigt wel een scheepje hadden gehad voor hun vervoer naar Groningen, maar dat ze visten in de Matsloot en het Sulthmeer en niet in het Peizerdiep. Albert Eytens de Weert van de herberg aan de Roderwolderdijk woonde het dichtst bij het water, dus kon hij hier het meest over vertellen. Volgens hem had de heer Lunsingh wel eens een keer in het Peizerdiep gevist bij avond, maar dat was een "achterbaxe" actie geweest.

Een sterk argument van de Peizer burens tijdens het getuigenverhoor was hun rol in het bergen van drenkelingen. Toen in 1789 een ongeluk plaatsvond op het Peizerdiep waarbij vijf mensen uit Foxwolde omkwamen, waaronder drie broers uit één gezin, werd de hulp ingeroepen van schulte Willinge. Deze had met hulp van zijn eigen mensen de lichamen geborgen en naar Peize vervoerd. Van de Roderwolder kant werd hierbij geen enkele hulp geboden.

Ook de zitting in Peize duurde twee dagen. De verschillende rogtbrieven met de bijlagen werden naar de Drossard en zijn Raden in Assen gebracht. Deze examineerden nauwkeurig de stukken en kwamen op de zitting van de Etstoel op 24 juni 1794 tot de uitspraak dat de eis van de heer van Idsinga ongefundeerd was.²⁶

Hiermee was de zaak gesloten. Jan Coenders van Idsinga verkreeg niet het door hem zo fel begeerde recht om in het Peizerdiep te vissen.

6. Jan Coenders van Idsinga tegen Heer Wichers van Hogema

In het uiterste noorden van Roderwolde, in de streek Mathuizen (het vroegere Matslootgebied) op de grens van Drenthe tegen het Groningse Oostwold en Hoogkerk, lagen van oudsher vier huizen: Hogema, het Nieuwe Huis, het Raadhuis en het Hoogheem. Van deze huizen was Hogema, op de plaats van het huidige paviljoen van der Dong, het meest aanzienlijk.²⁷ In het Register van Grondschattingen over de periode tussen 1714 en 1720²⁸ werd Lumme Bröker, de eigenaresse van Hogema, genoteerd als hoogst aangeslagene van Mathuizen. Zowel haar echtgenoot Geert Havestadt als haar vader en haar schoonvader had een merkwaardig beroep: zij waren allen scherprechter geweest van de stad Groningen. Het beulswerk kon Geert jr. echter niet lang bekoren. Drie jaren na zijn aanstelling vestigde hij zich als heelmeeester en "stadsledesetter" aan de Schoolholm te Groningen. Hij vergaarde tijdens zijn leven veel geld dat hij onder andere belegde in de koop van twee huizen in Roderwolde. In 1685 kocht hij Hogema in Mathuizen en korte tijd later een boerderij op Sandebuurt. Zijn onechte zoon Jannes Havestadt erfde Hogema. Na zijn dood verkochten de erven het huis in 1722 aan Johan Hendrick Entrup, raad en hoofdman van de Hoge Justitiekamer te Groningen.²⁹

Het huis moet een behoorlijke allure hebben gehad. In een boedelbeschrijving uit 1740 wordt het omschreven als "een lusthuis met schuure, hoven, cingels, gragten en andere annexen".

In 1787 verkochten de erven Entrup Hogema aan Hendrik Ludolf Wichers uit Groningen. De heer Wichers was een man van aanzien. Hij was afgevaardigde naar de Staten-Generaal en Raadsheer van

Boerderij de Hogema vanuit het westen, vroeger het schathuis van het grote huis Hogema. (foto J. Sinnige)

Groningen. Hij maakte carrière onder het Franse bewind en werd in 1811 door Napoleon verheven tot Baron de l'Empire. Hij eindigde zijn loopbaan als Staatsraad in buitengewone dienst onder koning Willem I. Voor de verkoop van Hogema gaven de erven Entrup aan de heer Cremers uit Groningen volmacht om de zaken af te handelen. Deze

maakte de voorgenomen verkoop bekend in herberg "de Gouden Roemer" en hij zette advertenties in de plaatselijke couranten zonder dat er veel respons opkwam. Uiteindelijk meldde de heer Wichers zich als serieuze gegadigde. Hij kocht Hogema met de bijbehorende boerderij en landerijen voor f 3.700. Tijdens de afwezigheid van Wichers verscheen de pander Albert Coenens aan de deur met een brief van de heer van Idsinga van de Waalborg in Roderwolde. Van Idsinga berichtte hierin dat hij zijn recht op naarkoop wilde laten gelden en eiste om die reden de onmiddellijke stopzetting van alle "amelioraties en reparaties" aan de Hogema. Dat was een merkwaardige eis daar de verkooptermijn zeer ruim was geweest. De verklaring van van Idsinga was "dat hij gedurende het voorgegevene announcement van verkoop der Hogemade destijds meer dan 12 weken wegens een vehemente ziekte bij continuatie het bed en desselves slaapkamer heeft moeten houden." Volgens zijn zeggen had zelfs mr. Entrup zich erover verbaasd dat hij Hogema niet had gekocht, maar zijn ziekte had hem dus tijdige actie belet.

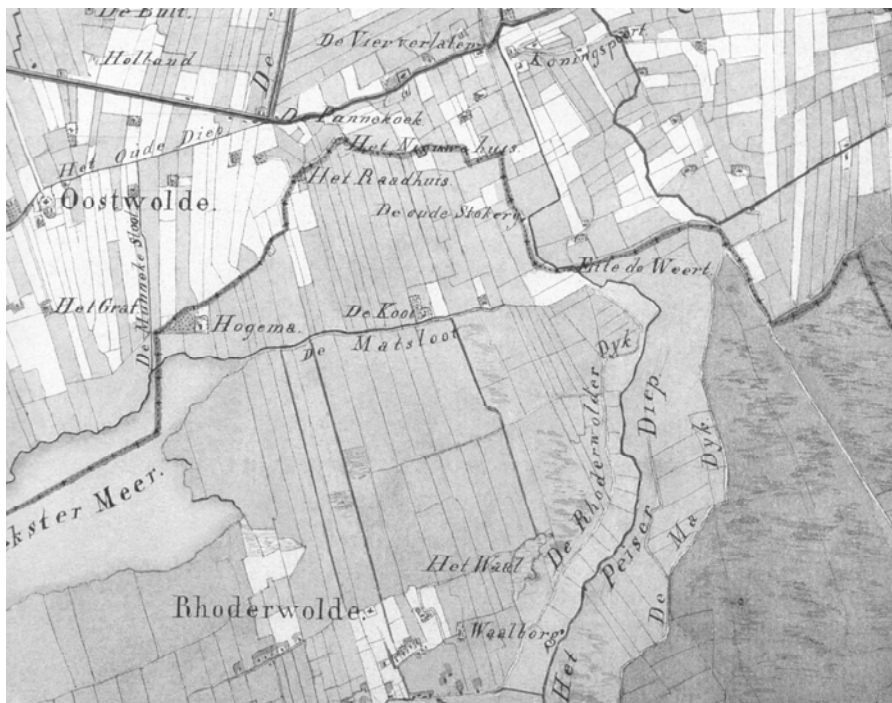

Portret H.L. Wichers
(foto Iconografisch
Bureau, in J. Bos e.a.,
Huizen van stand. 1989)

De werkelijke reden voor zijn belangstelling was waarschijnlijk een stuk hooiland van 11 grazen op de hoek van de Munnikesloot en het Sulthameer. Van Idsinga zat ernstig verlegen om hooi voor zijn paarden en had daarom zijn oog laten vallen op dit perceel. Wichers dacht er niet over om op de eis van van Idsinga in te gaan, maar hij was wel genegen hem het bewuste hooiland te verhuren. De heren kwamen in goede harmonie tot een mondelinge huurovereenkomst. Jaren later vertelde Roelf Gerrits die hierbij aanwezig was geweest dat "de Capt. Idsinga meth de

heer Wiggers heeft gecontracteerd over de Hoge Ma, dadelijk in de weeromreise an mij heeft gesegt dat de heer Wiggers de Hoge Ma behield en dat de Capt. Idsinga elf grasen an de hoek van de Munnekesloot en de meer leggen, in 't gebruik kreeg zolang hij leefde voor een somma van 25 car. gulden jaars.” Hiermee was ook de eis tot naarkoop van de baan.

Detail van een kaart uit de periode 1819-1829. In *De atlas van Huguenin. Militair-topografische kaarten van Noord-Nederland*. (2005)

De zaken tussen de twee heren leken in den minne geschikt maar al gauw staken de eerste strubbelingen de kop op. In het verhuurde land aan de Munnikesloot lag de schipsloot van Hogema. De heer Wichers gebruikte deze vaarweg bijna dagelijks om met zijn jachtje naar Groningen te reizen. Over deze sloot lag een bat (een losse brug) die van Idsinga nodig had om "het hooy uit het land te voeren en aan het water te brengen. Dit bat wierd in en naburig huis bewaard wanneer de elf grazen lands rondom in 't water lagen." Bij het schonen van de Schipsloot hadden de knechten van Wichers de bat verwijderd en niet weer op zijn plaats teruggelegd. Van Idsinga liet op 1 juli 1790 een boze brief aan de deur van Hogema bezorgen en eiste restitutie van de "bladen". Wichers verontschuldigde zich hoffelijk voor zijn nalatigheid en schreef dat het hem aangenaam zou zijn "alle ongerief weg te neemen en zelfs ook in desen te dienen." Hij nam voor 14 gulden het oude bat over zodat van Idsinga een nieuwe kon laten maken.

Hiermee was de vrede voorlopig teruggekeerd in Mathuizen. Beide partijen leken tevreden totdat de heer Wichers in 1795 besloot dat hij het verhuurde hooiland zelf wilde gebruiken. Hij schreef een vriendelijke brief naar de Waalborg waarin hij de heer van Idsinga op de hoogte bracht van zijn voornemen. Wichers vernam weldra dat zijn huuropzegging niet in dank ontvangen was. Van Idsinga sloeg het verzoek in de wind en de verhoudingen verslechterden snel, zeker toen bleek dat van Idsinga het land aan derden verhuurde. De knechten raakten onderling slaags en slingerden elkaar woorden toe "over het geheel te indiscreet dan dat ik enigszins zoude denken, zulks van Uweg. herkomstig te zijn." Dat van Idsinga blijk gaf niet altijd een heer van stand te zijn hadden de Peizer vissers kort tevoren ook al ervaren toen het in het Peizerdiep tot een onaangenaam treffen was gekomen. De toonzetting in de laatste brief van Wichers dd. 12 augustus 1799 was duidelijk een stuk koeler dan in de voorgaande maar hij rekende toch op een goede afloop: "Ik vertrouw dat Uweg. de redelijkheid van mijn verzoek van zelve zal inzien, en het zal mij aangenaam zijn deswegens

door een geruststellend antwoord van Uweg. gehonoreerd te worden.” Redelijkheid was niet de sterkste karaktertrek van van Idsinga dus Wichers’ verzoek had geen enkel positief resultaat. Vervolgens probeerde Wichers de huurovereenkomst af te kopen. Van Idsinga wenste een hoger afkoopbedrag zodat de onderhandelingen weer op niets uitliepen.

Wichers’geduld raakte op en hij wendde zich tot het gerecht om een officiële huuropzegging te starten. In december 1800 ontving van Idsinga een brief met het verzoek van schulte S. Winsingh uit Roden gericht aan “het Edele Gericht van Rhoderwolde” om aan van Idsinga met ingang van mei 1801 de huur op te zeggen. Van Idsinga was niet onder de indruk en weigerde de opzegging te aanvaarden. Dit betekende het begin van een maandenlange juridische strijd die begon met een schrijven van de pander Lambert Lucas, waarin Wichers kennis gaf van zijn voornemen om op maandag 19 januari 1801 de eis tot opzegging te overhandigen aan de Landschrijver Pothoff. Op de genoemde dag werd inderdaad de ”Eisch in cas opzage voor den oud Raadsheer Wichers” met de nodige verbalen ingediend bij het Justitiële Hof van het voormalig Gewest Drenthe. Daarop kregen beide partijen ruimschoots de gelegenheid om hun standpunten toe te lichten in een Replicq en een Supplicq.

Jammer genoeg is de afloop van de zaak niet in de bronnen terug te vinden. Het Hof heeft klaarblijkelijk geen uitspraak gedaan en ook in de klapper met geseponeerde zaken is geen spoor te vinden van hun onderlinge strijd. Daarmee mogen we aannemen dat de heren tot een schikking zijn gekomen. Van Idsinga’s financiële situatie was bovendien in 1801 niet erg rooskleurig, dus al teveel kosten kon hij zich niet meer veroorloven.

Wichers verkocht Hogema in 1803 en vertrok uit Roderwolde.

Jan Coenders van Idsinga overleed in 1809 op de Waalborg, berooid en zonder nakomelingen. De vraag waarom een geboren zeeman als van

Idsinga ooit het besluit heeft genomen om zich als boer in Roderwolde te vestigen, blijft onbeantwoord. Het werd helaas geen succes. Geplaagd door geldgebrek en slecht zakelijk inzicht, zich voortslepend op krukken tussen zijn stoel en het bed waren zijn laatste jaren ellendig. Kort na zijn dood werd de Waalborg wederom door een Fries gekocht: prof. Seerp Gratama uit Harlingen. Zijn verblijf in Roderwolde verliep een stuk rooskleuriger. Tegenwoordig is het huis eigendom van de Gratamastichting en wordt het bewoond door een directe afstammeling van deze familie.

Seerp Gratama en zijn vrouw Aafke Talma, de eerste Gratama's op de Waalborg.

7. Verklarende noten

- ¹ Artikelen over Jan Coenders van Idsinga zijn eerder verschenen in *Waardeel*, jrg. 27, nr. 1, 2007 en in *Roon*, jrg. 25, nrs. 1, 2, 3 en 4, 2003.
- ² Zie voor de genealogie van de familie van Idsinga, *Stamboek van den Frieschen Adel*, door jr. mr. De Haan Hettema en mr. A. van Halmael jr., 1846. P.A.J. van den Brandeler, *Het geslacht van Idsinga*, de Nederlandse Leeuw, 1934.
- ³ Fries Historisch en Letterkundig Centrum Tresoar, Archief Van Beyma thoe Kingma, inventarisnr. 1524.
- ⁴ Tresoar, Archief Van Beyma thoe Kingma, inv.nr. 227. De *Prins Willem* is gebouwd in 1757/58 op de Admiraliteitswerf te Harlingen en voer tussen 1763 en 1766 in de Middellandse Zee om te strijden tegen de Marokkanen. Jan Linklaan was een ex- jeneverstoker die de kapiteinstitel had gekocht. In: C.W.J. Schaap, *De Admiraliteit van Friesland, haar vlagofficieren en schepen*, in *Jaarboek van het Fries Scheepvaartmuseum en Oudheidkamer*. 1982, blz. 59.
- ⁵ De "Princesse Maria Louise" werd in 1760 gebouwd door Willem Lodewijk van Gent in Harlingen en was uitgerust "ten oorlog tegen de keizer van Marokko om te kruisen op deszelfs kusten." Het schip had 54 kanonnen aan boord en mat 153 x 43 x 20. In: C.W.J. Schaap, p. 68.
- ⁶ C.W.J. Schaap, p. 32; L. Kamminga, *Schepen van de Friese Admiraliteit*, Fryske Akademy, nr. 432, 1973, p. 30; H. Halbertsma, *Een Fries oorlogsschip met een grote historie*, in: Leeuwarder Courant, 2 okt. 1954.
- ⁷ Tresoar, Archief Van Beyma thoe Kingma, inv.nr. 1513.
- ⁸ Drents Archief, Archief Mensinge, toeg.nr. 0616, inv.nr. 626.
- ⁹ D.A., Archief Kabinet van de Gouverneur, inv. nr. 1, 30-11-1814.
- ¹⁰ Harmen Adolf van Idsinga is een zoon van Matthijs Arent van Idsinga, de oudste broer van Jan Coenders.
- ¹¹ B.M. de Jonge van Ellemee, *Drentsche regeringspersonen en ambtenaren 1600-1795*, in: *Nieuwe Drentsche Volksalmanak*, 1924, p. 180. In *Rowol toendertied* (1989) stond abusievelijk vermeld dat van Idsinga getrouwd was met Aaltje Buzema. Zij was officieel zijn huishoudster.
- ¹² D.A., Archief Mensinge, inv. nr. 172.
- ¹³ Een verwerde gevelsteen op de zuidhoek van het voorhuis draagt

de inscriptie: "Hiervan heeft de eerste steen gelegd A.K.B. 1784."

- ¹⁴ De juridische dossiers berusten in het Drents Archief in de Collectie Gratama, toeg. nr. 0583, inv.nrs. 511 en 513. Stukken van persoonlijke aard vindt men in Archief Mensinge.
- ¹⁵ D.A., Aangifte wegens de collaterale successie en aankoop van vaste goederen, OSA, inv. nr. 1045.
- ¹⁶ Waarschijnlijk wordt een los molentje, een zg. tjasker, bedoeld.
- ¹⁷ "Den 29 Februari hebben de Heeren J.C. van Idsinga te Rhoderwolde en A.W.A.F. van Idsinga te Leeuwarden in de 40e penning aangegeven dat zij op den 9 februari 1796 van A.A. Westenbrink hadden aangekocht een boerenplaats op het Sandeber onder Rhoderwolde voor 4400 gld." in: D.A., Rekeningen van de 30^e en 40^e penningen, OSA, 1786.
- ¹⁸ D.A., Archief Mensinge, inv.nr. 626.
- ¹⁹ D.A., Archief Mensinge, inv.nr. 511.
- ²⁰ Een deel/perceel in het veld.
- ²¹ D.A., Archief Mensinge, inv. nr. 626.
- ²² Kadastrale Atlas Drenthe, 1832, Roden, sectie B, het Oosterland is nr. 225, de Dressen is nr. 265.
- ²³ H. Doedens, *'t Volk van 't Samber. De bewoners van Sandebuurt en hun huizen vanaf eind 1600 tot en met heden*. Roden, 2003, blz. 80.
- ²⁴ *Drentse Volksalmanak* 1838, blz. 4. Prof. De Rhoer was sinds 1780 eigenaar van huize Mensinge, gelegen aan het eind van de Diaconielaan te Roderwolde.
- ²⁵ D.A., Collectie Gratama, inv.nr. 513.
- ²⁶ D.A., Archief van de Etstoel, toeg.nr. 0085, inv.nr. 33, fol. 39-46.
- ²⁷ J. Bos (red) e.a., *Huizen van stand*, 1989, blz. 400 e.v.
- ²⁸ D.A., *Collectie Gratama*, inv. nr. 513.
- ²⁹ De gegevens over de familie Havestadt zijn ontleend aan een artikel van B. Lonsain in de Groningsche Volksalmanak van 1925, *Groningsche scherprechtersfamilies*, blz. 84-100.